

ИСЛОМИЙ БАНК ХИЗМАТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Набиев Ислом Отабек ўғли
Ўзбекистон Республикаси банк
молия академияси тингловчиси

Аннотатсия: Мазкур мақолада Юртимизда ислом молияси тармоғи асосида банк хизматлари тизимини ташкил этиш ва унинг истиқболлари масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Ислом молияси, ислом банки, соф фойда, ижара, мурабаҳа, Ислом молиявий банки.

Исломий банк ислом асосларига таянган ҳолда, рибога аралашмасдан банк ишларини юргизадиган банкдир. Бу банк музораба учун қарз олади ва бошқаларга музораба, муробаҳа, ижара учун ва шу каби шаръий молиявий муомалалар учун маблағ беради.

2020 йилнинг бошида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури доирасида «Ўзбекистонда исломий молия маҳсулотлари таҳлили» бўйича амалга оширилган тадқиқот доирасида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра банк кредитларидан фойдаланмасликнинг асосий сабаби сифатида авваламбор диний қарашлар, кредитлар бўйича юқори фоиз даражаси ва кредитлаштиришнинг мураккаблиги кўрсатилган. Агар мамлакатда ислом молия муассасаси ташкил этилса, юқоридаги сўровномада иштирок этган қатнашувчиларнинг аксарияти бу муассаса хизматидан фойдаланиши мумкинлигини таъкидлашган. Ҳатто, анъанавий банклар ҳам Ўзбекистонда ислом молия муассасаси ташкил қилиш молия тармоғида ҳалол ва шаффоф рақобат юзага келишига, натижада мамлакатга сармоялар оқимининг ўсишига ва диверсификациясига олиб келиши ҳақида ўз фикрини билдирган¹. Ислом банкларига эҳтиёжнинг ортишига сабаб жамият учун зарарли бўлган фаолиятнинг таъқиқланиши, реал активларга асосланганлик, молиявий инқирознинг риск даражасининг пастлигидир.

Х. Виссернинг фикрига кўра, Банк ёки ҳар қандай бошқа киши рабб ал-мол ёки капитал эгаси, инвестор сифатида лойиҳани амалга ошириш учун лозим бўлган капитални беради. Музориб ёки агент ҳисобланган бошқа томон ўз меҳнати ва касбий маҳоратини киритган ҳолда, корхонани бошқаради. Музораба шартномаси фойда ва зарарларни тақсимлаш шартномасидир. Шунинг учун

¹ <https://kun.uz/uz/news/2020/12/29>

музораба бизнесни молиялаштириш учун мўлжалланган ва истеъмолни молиялаштириш учун ярамайди.

Улушли иштирок шартномасининг шакли сифатида кўриб чиқилиши мумкин. Фойда ва зарарлар келишилган шартларга мувофиқ, гарчи ҳар қандай адолатли мутаносибликда тақсим қилиниши мумкин бўлса-да, одатда, у шерикларнинг фирма капиталидаги улушига мутаносиб тақсим қилинади.

Албатта, маблағни тикиб фойдага шерик бўлиш жоизлиги тўғрисида далил ҳам, ижмоъ ҳам мавжуддир. Аммо кафилликни ўртага қўйиб фойдага шерик бўлиш тўғрисида ижозат берадиган далил ҳам, ижмоъ ҳам мавжуд эмас. Тўғри, баъзи фикхий мазҳаблар кафиллик билан фойдага қўшилишга ижозат беришган, лекин бу биз муҳокама қилаётган маънодан мутлақо фарқ қилади. Фойдага шерик бўладиган кафиллик маблағ қўшиш ёки амал билан иштирок қилиш эвазига бўлади. Бунга ижозат беришган фуқаҳолар наздида умумий қоида шуки, фойда маблағ ёки амал ва ёки кафиллик эвазига олинади. Аммо маблағ ва амалсиз ёлғиз кафилликнинг ўзига фойда олиш жоиз эмас.

Шундан маълум бўладики, маблағнинг тутган ўрни кафилликдан кўра афзалдир. Аслида маблағ билан кафилликнинг ўзига ҳақ олшилик жоиз эмас. Лекин маблағни музораба каби муомалага қўйса, фойдадан олишлиги жоиз бўлади. Кафилликда эса бу нарса жоиз эмас.

Ишонч карталари:

Савдогар ва бошқалар сафарга чиқишса ўзлари билан нақд пуллар, чеклар, саёҳат чеклари ёки ишонч карталарини оладилар. Чунки ишонч карталари воситасида мусофир киши баъзи савдо молларини ва бензин, ошхона, меҳмонхона ва маркаб ижараси каби хизматларни амалга ошириши мумкин. Ишонч картанинг рақами, исми, берилган вақти ва ишлатиш мумкин бўлган муддати бўлиб, уни қабул қилувчи ташкилотга кўрсатиш билан, ҳисоб рақамидаги маблағдан керакли миқдори уларнинг ҳисобига ўтади. Ишонч картасини ташкил қилган ташкилот ёки банк уни неча марта ишлатилганлигини кузатиб туриш имкониятига эга бўлади. ишонч картасини ишлаши учун уч атарфнинг рухсати бўлиши лозим:

Ишонч картасини ташкил қилган тараф ёки унинг маҳаллий вакиллиги (мисол учун банк);

Тижорий ташкилот;

Ишонч картасини кўтариб юрадиган истеъмолчи;

Ишонч картаси ушбу уч тараф учун ҳам фойдалидир.

Ишонч картасини чиқарган тараф уни харид қилувчилардан оладиган йиллик даромади (мисол учун ҳар бир картадан йилига 120 доллар фойда олиш). Бу фойдани ишонч картасини чиқарган тараф ёки унинг маҳаллий вакили

ишлатган кишидан олади. Яна ишонч картани қабул қилувчи ташкилотдан 4-6% гача фойда ҳам олади.

Тижорий ташкилотлар ўз савдо молларининг сотилишини ривожлантиради. Ишонч картасини чиқарган тарафдан ўз молининг қийматини тўла равишда ечиб олади.

Ишонч картасини олиб юрувчи истеъмолчи нақд пулларни кўтариб юриш, йўқотиб қўйиш ёки ўғирлатиш каби хатарлардан озод бўлади.

Таварруқ:

Рибога тегишли бобда ийна савдосини зикр қилган

эдик. Ийна савдоси савдо молини насияга юзга сотиб олиб, ўша кишининг ўзига нақдга тўқсонга сотиб юбориш эди. Таварруқ ҳам ийна кабидир. Лекин бунда савдо моли аввалги сотувчига эмас, балки учинчи шахсга сотилади.

Жумхур фуқаҳолар ийна савдосини рибо ҳийласи борлиги учун манъ қилишган. Баъзи фуқаҳолар таварруқ савдосини учта шахс ўзаро тил бириктириб олмасдан олди-сотди қилганликлари учун рухсат деганлар. Лекин баъзи ҳолатларда таварруқ ийна билан бир хил бўлиб қолади. (Яъни ўзаро тил бириктириб олинган вақтда). Бундай пайтда таварруқ савдоси ҳам ийна каби рухсат этилмайди.

Қарзни ёпишни кечга суриш:

Агар ишчилардан бири исломий банкдан қарз олса ёки насия асосида савдо моли сотиб олган бўлса, сўнгра тўлаш керак бўлган ойлик қарзини ёки нархини бермай кечиктирса, ваҳоланки қарзни тўлашга имконияти бўлса, баъзи ҳамаср уламоларимиз бундай кишидан қарзнинг зарарини ундириш жоиз деганлар.

Баъзилар буни қароқчига ўхшатишган. Ушбу зарарнинг миқдорини қарз берувчи ва олувчи тараф олдиндан белгиламайди. Балки бу ишни ҳукумат мутахасислар фикрига биноан, қарз берувчи тараф одатда фойда қилиши мумкин бўлган миқдорни энг оз чегарада белгилайди.

Бошқа баъзи уламолар маҳкамага бормасдан қарз берувчи ва олувчи ушбу зарарнинг миқдорни белгилашлари мумкин дейишади. Унинг миқдорини қарздор қарзини бермай юрган муддатда банк фойда қилиши мумкин бўлган миқдор билан белгиланади. Агар банк ушбу муддатда сармоядан ўн беш фоиз фойда топса, қарзини бермай юрган тарафдан ушбу ўн беш фоиз талаб қилинади.

Фатвога ҳақ олиш:

Исломий банклардаги шаръий кузатиш ҳайъат аъзолари ўз фатволари эвазига мукофот олишни жоиз дейишган. Бу қурбат ва тоатлар учун бериладиган ҳақга ўхшайди. Ушбу ўринда ҳатто бу масалани янада жонлантирган кишилар ҳам бор.

Лекин бошқа уламолар бу масаладаги фатвога ҳақ олишни манъ қилишган. Чунки, бу ҳақ фатво талаб қилган тарафнинг ўзидан олинади.

Бу уламолар наздида ушбу фатво берувчиларга иш ҳақининг ўрнига ризқ белгилаш жоиздир. Чунки, ризқ фатво талаб қилган тарафдан эмас, балки давлат томонидан берилади. Бу қози, муфтий, муаллим ва бошқаларга бериладиган ризққа ўхшайди.

Ислом банкларини молиялаштиришнинг субконтрактлар усули:

а) Сукук – бу давлат ва хусусий компаниялар амалга ошириши мумкин бўлган муайян ўрта ёки узок муддатли лойиҳани молиялаштириш учун банк чиқарган облигациялар.

б) Вакала шартномаси – бу бошқарувчининг маълум бир вазифани бажариши учун унинг номидан вакил сифатида (агент) бошқа бир шахснинг хизматидан фойдаланишни англатади. Агентга хизмати учун ҳақ тўланади. Мисол: Мижоз маълум шартлар асосида банкдан кимгадир мурожаат қилади. Шунинг учун банк молиявий операцияларни амалга ошириш учун агент ҳисобланади ва банкка унинг хизматлари учун ҳақ тўланади.

в) Қарз-ул ҳасана сўзма-сўз таржимада яхши қарз деб таржима қилинган бўлсада, амалда муҳтож бўлган жисмоний шахс ёки муассасага фойсиз қарз бериш деган маънони англатади. Қуръони Каримда инсонга ўзига керак бўлганидан ортиқча ёки бошқалардан кўра кўпроқ бойлик берилиши Аллоҳ таолонинг марҳаматидир дейилган. Бундай киши бу неъмат учун Аллоҳга шукр қилиши керак ва шукр қилишнинг энг яхши йўли кўшимча бойлигини жамиятнинг бошқа муҳтож аъзоларига беришдир. Жамиятнинг муҳтож қатламлари келишилган санада фойсиз қайтариш шarti билан қарз олади. Қарздор пулни қайтариш имкониятига эга эмаслиги аниқланса, пул унга садақа сифатида берилиши ҳам мумкин.

д) Жуала – хизмат тўлови, маслаҳат тўлови, жойлаштириш тўлови ва бошқалар. Икки томоннинг ўртасида назарда тутилган шартнома шартларига мувофиқ, маълум бир хизмат кўрсатиш учун тўлов сифатида биттаси иккинчисига маълум миқдорда пул тўлайди. Ислом банклари хизматларининг бу усули одатда консалтациялар ва профессионал хизматлар, фондларни жойлаштириш ва ишончли хизматлар каби транзакцияларга нисбатан қўлланади².

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда юртимизда ҳар бир соҳа қатори Ислом молиявий тизимига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда ва бу эътибор албатта, тез орада мамлакатимизда исломий фаолият юритувчи молиявий ташкилотлар сони салмоқли даражада ошиши табиий.

² Ўқтамжон АМОНОВ “ЗАМОНАВИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ИСЛОМ БАНКЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ” 27/06/2022

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўктамжон АМОНОВ “ЗАМОНАВИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ИСЛОМ БАНКЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ” 27/06/2022
2. Ibrahim Warde. The Price of Fear: The Truth behind the Financial War on Terror / Ibrahim Warde. – London: IB Tauris, – 2007
3. Hans Visser. Islamic Finance: Principles and Practice. – Edward Elgar, Cheltenham, UK • Northampton, MA, USA, – 2009.
4. Grais W., Iqbal Z. Regulating islamic financial institutions: The nature of the regulated / W. Grais, Z. Iqbal // World Bank Policy Research Working. – 2004.